

קונטרס "גלגל ידן סף"

היות וישנן כמה תיבות ב"מגילת אסתר" אשר קריאתם שרויה בערפל, זה אומר בכה וזה אומר בכה, אמרתי לברר את הדרך הנכונה הנראית לעניות דעתי, ואיני אומר קבלו דעתי! אלא הבחור יבחר.

בענין היגוי תיבת "רצפת" (אסתר א, 1)

הנה, בענין הגיית הצד"י, נהוג אצל הספרדים לקרותה בשוא נע (וכ"כ ב"מסורת הקריאה", ווארשה תרמ"ו), ושמעתי באומרים לי מפני שאם זה נח למה הפ"א רפה והרי נודע שאחרי שוא נח יבואו אותיות בגדכפ"ת דגושות. ראשית, אף שכלל זה הוא על רוב, מצינו הרבה תיבות כיוצ"ב שהשוא בודאי נח ואחריו אותיות בגדכפ"ת רפות, ולדוגמא באותו פלס: "קרבת אלהים יחפצון" (ישעיה נח, ב), "קרבת אלהים לי טוב" (תהלים עג, כח), "פְּטַדְת־פּוֹשׁ" (איוב כח, יט), וכבר נשאו ונתנו בזה המדקדקים. מכל מקום, לפי דברי ה"מנחת שי" נראה שקריאה הצד"י בשוא נח, וזה לשון הרב על הפסוק: בקצת ספרים כ"י ובדפוס ישן הצד"י בחטף פתח. וכן כתבו קצת מן המדקדקים. ובספר אחד הרי"ש בחירק והצד"י בשוא לבדו והפ"א רפה. ועיין מה שכתבתי בשופטים (ה, יב) ויחזקאל (מ, יז) על "ורצפה", ובמאמר המאריך שלי. עכ"ל. וביחזקאל כתב: בספרים כ"י מדויקים ודפוסים ישנים הרי"ש במאריך והצד"י שוא לבד והפ"א רפה, ובקצת ספרים הצד"י בחטף פתח, כמ"ש על "רצפת" דמגילת אסתר. וזה תלוי במנהג הנוסחאות כבא מאריך עם החירק... עכ"ל. וזה שכתב הגר"י רצאבי שליט"א ב"בינה במקרא" בשם "חלק הדקדוק" (למנהג התימנים) שהצד"י שוא ופתח, ומאריך ברי"ש. ע"כ.

ובמאמר המאריך (חקירה ב) כתב: הרבה מדקדקים כתבו שהמאריך יבא על אות נקודה בחירק או בוי"ו שורק בראש תיבה ואחריה חטף פתח, כמו ... "רצפת בהט" (אסתר א, 1). ולפעמים אומרים אע"פ שאין הפתח עם השוא אתה קורא השוא כמו שוא ופתח מפני המאריך ... וצריך לדעת איך ומתי ובמה דברים אמורים. ובתירוץ חקירה זו כתב: וזה שלא כדברי רבי אליהו המדקדק שכתב בשיר י"ב מפרקי שירה, שכשיבא געיא תחת ה"א פתוחה שלפני מ"ם שואית ובלשון רבים ושגם עי"ן הפעל בשוא כמו

"הַמְדַבְּרִים" "הַמְקַבְּרִים" המ"ם בחטף פתח, ולא נראו לי דבריו. וראיה לדבר שהמאריך אינו מניע השוא הבא אחריו ממה שמצאנו מלות רבות שיש בהן דגש אחר השוא, ואילו השוא נע לא יתכן דגש אחריהן ... ועם החירק בלא יו"ד הוא גם כן נח ... אמור מעתה הוא הדין לכל מאריך שיבא בכל תנועה קטנה, שאם יהיה אחריה שוא אינו נע אלא נח. וכ"כ החכם לונזאנו. עכ"ל. (ועיין בספר "שפת אמת" לרבי צ' כהן ז"ל (מדף רנה) שקיל וטרי בזה באורך). הרי שהוא הדין בתיבה זו שהשוא הוא נח, ודינו כדין "שְׁכַבְתָּ זרע" דפשיטא ליה לרב (שם) שהוא נח, אף שהבי"ת רפה. ומה גם מהמשך דברי הרב (ביחזקאל) שכתב: ולפי זה יהיה הפרש זה ביניהם, שלשון גחלת בדגש ולשון רצפת אבנים בקרקע רפי. עכ"ל. מוכח שהפרש הוא לא בקריאת הרי"ש, שזה בשוא נע וזה נח, אלא ששניהם בשוא נח, ורק שזה בפ"א דגושה וזה בפ"א רפה. ודוק והבן.

[מ"מ, בעלמא מרגלא בפומייהו דאינשי לעולם לגרוס "רצפה" גם בלשון רצפת אבנים בקרקע. וכן הוא בכל המחזורים בסדר העבודה. והראני הרה"ג דוד יצחקי שליט"א שכן הוא בכתבי יד עתיקים (הפ"א דגושה), כמו שהביאו בספר "מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי" (האקדמיה ללשון עברית, תשמ"ה, עמוד 816), ע"ש. וכבר צייננו לדבריהם במחזור לפסח (עמוד 112).]

מיהו, לפי דברי הר"מ הנקדן בסוף ספרו שבגליון המערכת, הב"ד הרוו"ה ב"מאירת עינים", שהעיד שהצד"י דגוש, וכה אמר: כל שוא שבראש התיבה לא ידגיש אחריו כי כולן מניעין ומרפין רק במלת "שְׁתִּי" שְׁתִּים" לבד ... ואמנם גם היא מצאנו רפויה במקום אחד, והוא "מְשִׁתִּי עיני פלשתים", והטעם כי השי"ן דגושה כדין כל מ"ם הבאה במקום מלת "מן" המדגשת אחריה, וחק דגשות השי"ן מרפה התי"ו, כאשר עשו במלת "מְקַדֵּשׁ ה' כוננו ידיך", ובמלת "ולא יכלה עוד הַצְּפִינוּ", ו"רצפת בהט". עכ"ל. וכתב הרוו"ה שם שכן מצא בכתב-יד ישן "רצפת" הרי"ש במתג והצד"י דגוש ובחטף-פתח. ע"ש. לפי"ז יש מקום ליישב את מנהג הספרדים להניע השוא בצד"י. אלא שבכל הכת"י והדפוסים המדויקים נמצא שהצד"י רפה, וכ"כ הרוו"ה שם. [ואולי יש לקשר דגש זה למ"ש בקונטרס "קול יעקב" (סימן יג) אודות הדגש שנמצא בסידורים ב"הַמְקַבְּרִי" "הַמְלַמֵּד", ע"ש ואכמ"ל.]

בענין היגוי תיבת "שָׁרָר" (אסתר א, כב)

מנהג ברור אצלנו הספרדים לקרוא "שורר" בסי"ן. וכך כותב מופת הדור והדרו בספרו "חזון עובדיה" (פורים, דף פח בהערה): ודע שיש לקרוא "כל איש שורר בביתו", בשי"ן שמאלית, לשון שררה, וכמו שאמרו במגילה (יב): אפילו קרחא בביתיה פרדשכא (פרש"י, נגיד) להוי. וכן מנהג פשוט. וראיתי בליקוטי מהרי"ח (ח"ג דף קיז ע"ב) שכתב בשם האדמו"ר מבלז שהיה קורא "שורר" בשי"ן ימנית, מלשון "אשורנו ולא קרוב". ולפענ"ד אינו נכון כלל, וזה פשוט. עכ"ל ע"ש.

והכלי מוכח מהמסרה, והביאו הרוו"ה ב"מאירת עינים" ופירושו, וזה לשונו: "שָׁרָר" — והמסורת עליו: לית כתיב שי"ן, ורוצה לומר בשי"ן שמאלית, ושאר כלום "סָרָר" כתיבין בסמ"ך. גם הרד"ק חיברו בשורש "שָׁרָר" עם: "כי תִּשְׁתָּרַר עלינו גם הִשְׁתָּרַר" (במדבר טז, יג). גם במערכת אות סמ"ך מסור: סרר — ג' חסר"ר בלישנא, וסי': "שריך סררים וחברי גנבים" (ישעיה א, כג), "כי כפרה סררה" (הושע ד, טז), "להיות כל איש שרר בביתו". עכ"ל.

והנה ראיתי לחכם אחד, הובאו דבריו בספר "סנסן ליאיר" (חלק השו"ת סימן יג, דף ריד), וזה לשונו: כתוב בספר "עמק יהושע אחרון" (עמוד קסה אות מ): בקריאת המגילה בפסוק "להיות כל איש שורר בביתו" רוב העולם אומרים בשי"ן שמאלית, והוא טעות, וצריך לומר בשי"ן ימנית. וכן איתא בפירוש במסורה, וכן קרא הה"ק רשכבה"ג רבנו שלום מבעלז זצוקללה"ה. והפירוש, מלשון משגיח, כמו "אשורנו ולא קרוב". ומי שלא רוצה לבטל את המנהג יקרא שתי פעמים, פעם אחת כפי המסורה ופעם אחת כפי המנהג. וזה לשון "דרכי חיים ושלום" (סימן תתמ"ה): הפסוק "להיות כל איש שורר בביתו" היה קורא (האדמו"ר ממונקטש זצ"ל) פעם אחת כפי המסורה בשי"ן ימנית, ואח"כ עוד הפעם בשי"ן שמאלית. ועיין במנהגי קומרנא סימן תק"ס, וכן נהג הגאון רבי נתן שפיגלגלס מוורשא הי"ד. עכ"ל.

והרב המחבר השיבו (שם, דף ריז; ובסימן יד אות ב) בזה הלשון: מה שכתב על "שורר בביתו" שיש קוראים בשי"ן ימנית, גירסא זו לענ"ד תמוהה מאוד, ופשוט שקריאת המלה "שורר" בשי"ן שמאלית שהיא מלשון שררה, וכפי שפירש הראב"ע (אסתר א, כב): שורר בביתו - מושל באשתו. ע"ש. וכן בתרגום: מסרבן על אתתיה וְכָפִי לָהּ. ובתרגום שני לאסתר: מתייקר בביתיה. והוא ג"כ לשון כבוד ושררה. והעד הנאמן רד"ק בספר השרשים (בשורש שרר ב, אחרי שורש שקר ושרר בשי"ן ימנית) שכתב: "שרר בשי"ן שמאלית", והביא הכתוב: "להיות כל איש שורר בביתו", ע"ש. וכן הוא בכל הספרים. ומה שכתב בשם הרב עמק יהושע אחרון לפרש שורר בשי"ן ימנית מלשון "אשורנו ולא קרוב", תמוה, דא"כ הול"ל שָׁרָר בביתו, כי "אשורנו" משורש שור מנחי ע"ו (בפסל קס, גָּר, רָץ, בָּא מִן אַבּוּאנו, טָח מִן אַטּוּחָנו, ועוד).

ומה שכתוב במסרה: "לית כתיב שי"ן", כוונת המסרה פשוטה, שכל סורר בתנ"ך כתובים בסמ"ך (והם חמש פעמים, ועוד אחת שהיא פעל ואיננה שם תואר, באיכה ג, יא) חוץ מזו שכתובה בשי"ן ומבטאה כמו סורר בסמ"ך. וזה מדויק בלשון המסרה "לית כתיב שי"ן" ולא אמרה בקצרה "לית בשי"ן". אלא ר"ל לית כזו שכתובה בשי"ן ומבטאת בסמ"ך [בלשון סורר]. וכן מוכח במסרה גדולה שבסוף דברי הימים (מערכת סמ"ך, דף ל ע"א טור ב) וזה לשונה: "סרר" ג' חסרים בלישנא, וסימניך: "שריך סררים וחברי גנבים" (ישעיה א, כג), "כי כפרה סררה" (הושע ד, טז), "להיות כל איש שרר". עכ"ל. הרי בהדיא שמבטאה בסמ"ך דנקיט לה עם סוררים וסוררה. וזה פירוש "חסרים

בלישנא", כי אינם שוים בכתב, שזו סוררים וזו סוררה וזה שורר, אבל בלשון ובמבטא אחת הנה, והצד השווה שבהן ששלשתן חסרים לפי דעת בעל המסרה הזה. וכיוצ"ב ממש במסרה קטנה על פסוק (שמואל-ב א, כב): "קשת יהונתן לא נשוג אחור" - "לית כתיב שי"ן", והכוונה שנכתב בשי"ן וקריאתו בסמ"ך. ועיין להרב מנחת שי (תהלים מד, יט). עכ"ל. וכבר הקדימו הרוו"ה בפירוש המסרה על נכון.

לסיכום: ברור ופשוט שקריאת העולם בשי"ן, היא העיקר, וכן היא כוונת בעל המסרה וכן דעת הרד"ק והראב"ע. ואותם הקוראים פעמיים, פעם אחת שורר בשי"ן ופעם אחת בסמ"ך, בטעות יסודם.

בענין היגוי תיבת "וְנִקְרָאָהּ" (אסתר ב, יד)

הנה, יש שקוראים תיבה זו פעמים, פעם אחת הרי"ש בחטף קמץ, ופעם שניה בשוא נע, ובספר "סנסן ליאיר" (דף צט) כתב בהערה שמנהגם לקרוא הרי"ש בשוא קמץ, והובא מנהג זה בספר "דקדוקי הטעמים" לבן אשר (עמוד 14 - מהדורת בער-שטראק). והבאנו דבריו להלן, וכ"כ הרוו"ה ב"מאירת עינים": ודע כי בהרבה ספרדים קדמונים כ"י הרי"ש בקמץ חטוף, וכן "ונוֹרְעָה זרע" דפרשת נשא (ה, כח), ושם דברתי בזה. עכ"ל. מיהו, מלשון הרב "מנחת שי" נראה דסבירא ליה שהקריאה בשוא נע ולא בחטף קמץ, וזה לשונו על הפסוק: בספר אחד כ"י "וְנִקְרָאָהּ הרי"ש בחטף קמץ, ואינו כן בשאר ספרים. ובמסורת "ונקראה" — ב', וחברו: "וְנִקְרָאָהּ ירושלים עיר האמת" (זכריה ח, ג). עכ"ל. לבד מהלשון "ואינו כן בשאר ספרים", דמשמע שצריך לילך אחר הרוב, זאת ועוד נראה שכוונת הרב להביא ראיה מהמסורה שקריאתה בשוא נע, שהרי בזכריה לא הביא בפירושו מחלוקת בין הספרים בניקוד תיבה זו, ומשמע אליבא דכו"ע מנוקד "וְנִקְרָאָהּ", ומזה שבעל המסורה חיברם יחד משמע שגם אצלנו במגילה קריאתה בשוא.

וא"כ לא ידעתי למה יש חוזרים פעמים, וכבר נודע שאף אם יש שינוי בין השיטות, שלפי שיטה א' השיטה השניה לא נכונה ולהיפך, כשיש הכרע לכיון אחד, על פי ה"מנחת שי" או המסורה, אין צורך לקרות לפי השיטה השניה הדחוייה, וכמ"ש הרמ"ה [רבי מאיר הלוי] בהקדמת ספרו "מסורת סייג לתורה": "ואם באנו לסמוך על הספרים המוגהים אשר בידינו, גם הם נמצאו בהם מחלוקות רבות, ולולא המסרות שנעשו סייג לתורה, כמעט לא מצא אדם ידיו ורגליו במחלוקת" וכו'. זאת ועוד, שכאן אין שום הבדל מהותי בין השיטות, וכמו שכתב להדיא רבי אהרן בן אשר בספרו "דקדוקי הטעמים" (שם סעיף 14) בזה הלשון: יש סופרים, דבר אמת מורים, ונסחי ישרים, במקומות רבים, קמץ חטף קורים, כגון ... "וְנִקְרָאָהּ בשם" (אסתר ב, יד) ... "מְרַדְכִי", "לְמַרְדְּכִי". ויש סופרים אחרים, אין קמץ חטף קורים, ונסחי ישרים, כגון ... "וְנִקְרָאָהּ" ... "מְרַדְכִי" "לְמַרְדְּכִי", וכמוהם רבים. ואין לדבר הזה שרש, כי אם ברצון הסופרים. עכ"ל. וכן כתוב ב"מחברת כתיבתורה" (פרק רביעי, בביאור המלכים ומוצאם), וב"מחברת התיאון" (נדפס מכ"י, בקובץ דקדוקי תורה, עמ' 28), הבאנו דבריהם לקמן בענין "מרדכי", ע"ש.

וכן כתב המהר"י" ב"חלק הדקדוק": ונקראה — הרי"ש שוא לבד. עכ"ל. וכ"כ ב"מסורת הקריאה" (ווארשה תרמ"ו). והוא כמנהגנו. מיהו, הגר"י צובירי ב"מסורת מדוייקת" אשר בספרו "אגרת הפורים" (דף עט) כתב וז"ל: המנהג המפורסם בקריאה לגעות ברי"ש, עד שקריאת השוא נוטה לקמץ רחב, וכך קבלנו קריאתו מפי זקני תורה, ואל תשנה. עכ"ל.

לסיכום: יש לקרות הרי"ש בשוא נע (ונקרא). אלא אם כן יש מנהג באותה עדה לקרות הרי"ש בחטף קמץ (ונקרא) יקראו כן. מכל מקום, אין לחזור פעמים על קריאת תיבה זו, וכל החזור כאן צריך לחזור בכל פעם שאומר "מרדכי" (עיין להלן בענין היגוי תיבת מרדכי), כי דין ניקודם שוא בדיוק, כנ"ל.

בענין היגוי תיבת "מַרְדְּכִי"

הנה, אצלנו הספרדים לא נשמע כזאת לקרות בשום מקום "מַרְדְּכִי" הדל"ת בחטף קמץ, אלא בכלום הדל"ת בשוא נע, וכמו שכתב ב"מסורת הקריאה" (ווארשה תרמ"ו). וזה לשון הרב "מנחת שי" (ב, ה; ע"פ כת"י המחבר): מַרְדְּכִי - ברוב ספרי הדפוס כולם בשוא הדל"ת, ובכמה ספרים כ"י כולם בחטף קמץ, ובמקרא כ"י מצאתי כתוב בגליון זה הלשון: בספרי צרפת ואשכנז כשיש "היהודי" אחר "מרדכי" נקוד כן "מַרְדְּכִי היהודי". ובספרי ספרד אין בהם הפרש, כי כולם "מַרְדְּכִי". עד כאן. עכ"ל הרב "מנחת שי". והרב "לחם הבכורים" (דף קכא:): הב"ד ב"סנסן ליאיר" (דף קט). כתב שכל "מרדכי" הדל"ת בשוא, חוץ מן שנים בסימן ד' שהם בחטף קמץ "ויגידו למרדכי" "ויאמר מרדכי". וכבר הבאנו לעיל "בענין ניקוד תיבת ונקראה" לשון רבי אהרן בן אשר שאין לדבר הזה שורש, כי אם ברצון הסופרים.

וכן כתוב ב"מחברת כתרי-תורה" (פרק רביעי, בביאור המלכים ומוצאם): וכן לא יִמְצָא שוא ופתח, או שוא וקמץ, [או שוא] וסגול, אלא באותיות אה"ע בלבד, ובגלל זה נקרא השוא משרת. ויש שימצא השוא עם אלו המלכים הנזכרים בשאר אותיות זולת אה"ע, כמו הדא"ל [=הדל"ת] מ"מַרְדְּכִי", וקוף מ"קְדָמִי" (דניאל ב, 1), ודומיהן, אבל אין זה עיקר, אלא קצת סופרים יכתבוהו וקצתם ישיטוהו. עכ"ל. וכן הוא ב"מחברת התיגאן" (נדפס מכ"י, בקובץ דקדוקי תורה, עמ' 28) וז"ל: ... ואם יאמר אדם הרי דלמַרְדְּכִי בשוא וקמץ ... אמור לו, זו אזהרה וזירוז למקצת הסופרים כדי שיוציאו אלו האותיות שלמים ולא ינגממו בהם, ומקצת ספרים יִמְצָאוּ בהם, ומקצת לא יִמְצָאוּ אלא מוציאים אותם בפה בלבד בשעת קריאה. עכ"ל. ויש מקום בראש לפרש סיום דבריו כמנהגנו שלא מנקדים בשוא וקמץ אלא בשוא נע ומוציאים אותם בפה. ולא הוצרכתי לזה, אלא מפני שראיתי להגר"י צובירי זצ"ל ב"מסורת מדוייקת" אשר בספרו "אגרת פורים" (דף ע"ע) שהביא דברי "מחברת התיגאן" הנ"ל (שער ידיעת השוא הנד והנח) והבין דמ"ש "אלא מוציאים אותם בפה בשעת קריאה" היינו בחטף קמץ, ואינו מוכרח. [ויש להעיר שמלשון הרב שם "וכן המנהג מפורסם בקריאה, בכלן הדל"ת נקרא בחטף

קמץ, ואין לשנות". כיון שלא הניח נקודה אחר תיבת "קריאה" נראה שזה מלשון "מחברת התיגאן", וליתא. מכל מקום, מנהג התימנים עד היום לקרות בכל מקום הדל"ת בחטף קמץ. וכ"כ הגר"י רצאבי שליט"א ב"בינה במקרא": קבלנו הקריאה בכל דוכתא הדל"ת בשוא-קמץ, וכן הוא בתאג של מרנא בניה הסופר ובכתיבת מהר"י בשיירי, וכ"כ מהר"י" ב"כל מקום בתכלאל שלו כתי"ק, כגון בנוסח "על הנסים" ובאשמורות ובנצד אלרחמים ובהקפות דהושענא רבה. עכ"ל. וכ"כ יהב"י הנקדן ב"עין הקורא": "מַרְדְּכִי" כן כולם, בין בהסמכם אל "היהודי" בין כשלא יסמכו אליו. עכ"ל. ובודאי שבא לאפוקי ממה שמצא ה"מנחת שי" בגליון מקרא כ"י.

לסיכום: יש לקרות הרי"ש בשוא נע (מַרְדְּכִי). אלא אם כן יש מנהג באותה עדה לקרות הדל"ת בחטף קמץ (מַרְדְּכִי) יקראו כן.

בענין אמירת "ויהי כאמרם" (אסתר ג, ד)

כבר כתב ה"מנחת שי": כתיב עם בי"ת וקרי עם כ"ף. ע"ש. ושמעתי כמה חזנים חדשים מקרוב באו שמתחכמים גם כאן לקרות תיבה זו פעמים (כמו "יולהרוג" "לפניהם", עיין לקמן), פעם אחת לפי הכתיב ופעם שניה לפי הקרי. 'מנהג' זה לא היה נהוג בשום מקום, לא אצל האשכנזים ולא אצל הספרדים והתימנים, והנהגים כן טעות חמורה בידם, כי כבר כתב מרן בשו"ע (קמא, ח): כל תיבה שהיא קרי וכתיב, הלכה למשה מסיני שתהא נכתבה כמו שהיא בתורה, ונקרית בענין אחר. ומעשה באחד שקרה כמו שהיא כתובה, בפני גדולי הדור ה"ר יצחק אבוהב והר"ר אברהם ואלאנסי והר"ר שמואל ואלאנסי בנו ז"ל, והתרו בו שיקרא כפי המסורה, ולא רצה ונידוהו והורידוהו מהתיבה. עכ"ל. ואם תמצא לומר דשאני הכא שקורא את שניהם, מכל מקום הרי הוא מטיל ספק בנכונות המסורה שאומרת שצריך לקרות באופן שונה מהכתוב. וכן כתב מופת הדור והדרו בספרו "חזון עובדיה" (פורים, דף פח בהערה): מיהו, לענין "ויהי כאומרם אליו יום ויום", שהכתיב הוא "באמרם" והקרי "כאומרם", וכמ"ש המנחת שי, אין צורך לקרוא שניהם, אלא קוראים "כאומרם" בכף בלבד, ככל קרי וכתיב שבתורה שאין החזן קורא אלא הקריאה בלבד, וכמ"ש מרן השו"ע ... והכא נמי צריך לקרוא "כאומרם". וכן הוא בראב"ה (סימן תקמט עמוד רנב), ובאר זרוע (סימן שעג), ומהר"ם מינץ (סימן סא), ע"ש. וכן המנהג. ואע"פ שיש שקוראים שניהם, בבי"ת ובכ"ף, מכל מקום אין לנהוג כן. וכן העלה בשו"ת שרגא המאיר (ח"ז סימן נו), ועיקר. וע"ע בשו"ת קנין תורה (ח"ה סימן פו), ודו"ק. עכ"ל. וכן כתב בספר "סנסן ליאיר" (דף קא): דע, שאין צריך לקרות הפסוק שני פעמים, כמו שנהגו מקצת חכמי הדור בטעות, רק לקרוא בכ"ף בלבד ככל קרי וכתיב שבתנ"ך, ותו לא. וכבר כתב לי הרב יצחק פענפיל שליט"א מארה"ב, שמנהג זה התחיל בישיבת ליקוד זה כחמשים שנה, והביא לו כמה ראיות חלושות, והשבתי לו שאין למנהג הזה שורש וענף. ואכמ"ל. עכ"ל. וכן נהגו גדולי ישראל כהג"ר אברהם הררי-רפול זצ"ל (שמעתי מנכדו רבי שלמה הררי-רפול שליט"א), והג"ר יעקב מוצפי

זצ"ל, ויבלחט רבי אברהם מונסה שליט"א, ועוד.

הרי שאותם חדשים מקרוב באו ה'נוהגים' לכפול ולקרות פעמים, פעם אחת לפי הכתיב ופעם שניה לפי הקרי, לבד מזה שאין להם יסוד ושורש למנהג' הזה, עוד עוברים על דברי חכמים שאמרו לקרות אך ורק על-פי הקרי ולא הכתיב. ועל כן אין לקרות תיבה זו אלא כפי הקרי בכ"ף בלבד.

בענין אמירת "להשמיד ולהרג" (אסתר ח, יא)

ואמירת "ואיש לא עמד לפניהם" (אסתר ט, ב)

ראשית, יש לציין כי פעמים מוזכר הצירוף הזה של "להשמיד ולהרג", הראשון בפרק ג פסוק יג: "להשמיד להרג ולאבד את כל חיל עם ומדינה". והשני בפרק ח פסוק יא: "להשמיד ולהרג ולאבד את כל חיל עם ומדינה". כל הנידון שלנו הוא לא על הפעם הראשונה, כי שם לכו"ע קוראים "להרג" בלי וי"ו החיבור. מה שיש בעיה בעצם הוא על הפסוק השני, שכיום רוב ככל החזונים חוזרים על התיבה הזו פעמים, פעם אחת בלי וי"ו ופעם שניה עם וי"ו. וכן בפסוק השני "ואיש לא עמד לפניהם" חוזרים על תיבת "לפניהם" פעמים, פעם אחת בבי"ת ופעם שניה בלמ"ד, וכמ"ש ב"מסורת הקריאה" (ווארשה תרמ"ו). וכן כותב מופת הדור והדרו בספרו "חזון עובדיה" (פורים, דף פז): **יש נוהגים** כשמגיעים לפרק ח פסוק יא, כופלים: "להשמיד להרוג", "ולהרוג", כי ישנם שתי נוסחאות בזה. וכן בפרק ט פסוק ב: "ואיש לא עמד בפניהם", כופלים אותו ואומרים "ואיש לא עמד לפניהם" בפעם השניה. עכ"ל. ובהערות שם כתב: ראה במנחת שי בפסוקים הנ"ל. ובמעשה רב (אות רלה), ובקטת סופר ח"ב. וכן נהג הגאון בעל חתם סופר. חוט המשולש (דף לו ע"א). וכן העיד עליו נכדו בשבט סופר, הובא בירחון "האהל" (אדר תשט"ו, עמוד צד). וכן הוא בשו"ת שבט סופר (סוף סימן כז). וכ"כ הרה"ג מהר"א פלאג'י בספרו פדה את אברהם (מערכת פ אות ב). וכ"כ ג"כ בתולדות ר' יוסף זונדל מסלאנט (צד מו) בשם הגר"ח מוולוז'ין. וע"ע בשו"ת בית אבי (ח"ד סימן קי), ע"ש. עכ"ל. וכ"כ ב"תורת המועדים" (פורים, סימן ה סעיף לח). ועיין עוד בספר המנהגים של חב"ד (ניו-יורק תשכ"ו), הב"ד בספר "סנסן ליאיר" (דף פט) שכן הם נוהגים, ע"ש.

יש להבהיר, אף כי לגבי הגר"ח מוולוז'ין, ע"פ עדות תלמידו רבי יוסף זונדל מסלאנט, ברור שמנהגו היה לכפול שני פסוקים אלו. אצל ה"חתם סופר", ע"פ עדות נכדו, נראה שמנהג זה לא היה נפוץ, שהרי הם כותבים שהחתם סופר "לא צוה לנהוג כן בשאר בתי כנסיות, כי לא רצה לשנות ממנהגו של עולם". ואף הגר"ש גנצפריד לא ציין למנהגו של ה"חתם סופר" אלא לתלמידו (כדלהלן). וכן אצל תלמידו של ה"חתם סופר" הגר"מ אייזנשטט, ע"פ עדותו של תלמידו הגר"ש גנצפריד (רק במהדורה השנייה!), מפורש

ש"היה נוהג שלאחר שקרא 'להרג', אמר בלחש 'ולהרג'. אלא שמנהג זה קיבל תפוצה רק לאחר פטירת ה"חתם סופר" בניגוד לדעתו שלא ישנו ממנהגו של עולם.

מיהו, לא מצאתי שהוזכר מנהג זה בספרי חכמי הספרדים הקדמונים, אלא רק אצל חכמי אשכנז, כנ"ל. (ואף הגר"א פאלאג'י שהזכיר בספרו "פדה את אברהם" (שם) על החזרה בתיבת "להרוג", כתב כן משם ספר חוט המשולש שמעיד על החת"ס). ואף הרב וולף היינדהיים המכונה הרוו"ה בספרו "מאירת עינים" כתב להיפך מנהג אשכנז (הבאנו דבריו בהמשך). וכך כותב ג"כ הגר"י רצאבי בספרו "שלחן ערוך המקוצר" (סימן קכב סעיף כא): מקובל אצלנו [=התימנים] מימי-קדם, לכתוב בסימן ח' פסוק י"א "להשמיד ולהרג" בוא"ו בתחילת התיבה, ובסימן ט' פסוק ב' "ואיש לא עמד לפניהם" בלמ"ד, לא "בפניהם" בבי"ת. וכן הוא העיקר והנכון, והגירסאות האחרות מוטעות. ולכן אין צריכין לחזור ולקרות ב' פעמים כשתי הגירסאות, כמו שהנהיגו מקרוב בשאר קהילות ישראל. עכ"ל.

והסיבה שלא הוזכר מנהג זה (לכפול) בספרי חכמי הספרדים הקדמונים, ומסתמא שגם לא נהגו בכך, נראה לי ברור, משום דברי הרב "מנחת שי", שח"ץ דין תיבת "ולהרג" עם וי"ו בתחילתה וכן "לפניהם" ולא "בפניהם", וא"כ אין צורך להתייחס לגירסאות אחרות המוטעות. וזה לשונו: להשמיד ולהרג — כן כתוב "ולהרג" בוי"ו בתחילת התיבה בכל ספרים כ"י מדוייקים ובדפוסים קדמונים, וכן מצאתי במגילת ר"מ סופר עירנו ובמחזור קטן. עכ"ל. והרב "אור החיים" (על ה"מנחת שי", תרכ"ז) הוסיף: וכדי שלא יאשר ספק, אביא ראייה לדבריו מן שתי מסורות: (א) במערכת אות וי"ו נמסר: ס"ה זוגין יחידאין ב' מלין נסבין ו' ולית זוגא. וביניהם נמסר "ולהרג ולאבד" דהכא. (ב) גם שם אות למ"ד נמסר: קי"ח יחידאין משמשין ול' בראשיהון. וביניהם נמסר ולהרג (דין). עכ"ל. וכן כתב המהרי"ץ ב"חלק הדקדוק" בזה הלשון: להשמיד ולהרג - ה"ג [=הכי גרסינן] בוי"ו, וכתוב בגליון כי כן הוא בספרים מוגהים. ואני גם כן מצאתי כן במ"ד [=במסורה רבת] בערך הלמ"ד גבי אותיות דנסיבין וי"ו למ"ד. שוב מצאתי בדפוסים חדשים שכתוב בהג"ה מבחוץ שכן נמצא בספרים מדוקדקים "ולהרג" בוי"ו. וא"כ אין לשנות מזה, כי בודאי טעות וחסרון נפל בדפוסים, והיה לך לאות מוסרה שכתבתי, וגם בירושל[מיים] כן. עכ"ל. וכ"כ הגר"י רצאבי שילט"א בספרו "בינה במקרא", וסיכם: ואין צריך כלל לחזור פסוק זה ב' פעמים כאילו יש ספק, ובמקום אחר יתבאר באורך בס"ד. עכ"ל.

ואף המדקדק האשכנזי רבי וולף היינדהיים הנ"ל בספרו "מאירת עינים" הביא מ"ש יפה" הנקדן ב"עין הקורא": "לית דסמיך, ושאר אלהרוג ולאבד, מסו"ה [=מסורה הגדולה]. והוסיף: וכן הוא בכל כתבי"ד וגם בדפוס סונצינו, גם בחלופי דספרא מסר: כל ספרא להרג ולאבד, במ"א [=בר מן אחד] "ולהרג ולאבד" [של] "אשר נתן המלך". גם במערכת אות אל"ף מנה יתיה בשיטה מן ס"ב יחידאין ב' מילין נסבין וי"ו ולית להו

זווגא, ועוד במערכת אות למ"ד הוא נמנה בכלל קי"ח יחידאין משמשין "ול" וסי' וכו'. לכן אין בו שום חשש ספק. עכ"ל. הרב ברויאר במאמרו דלקמן אישר מסרה זאת מספר מספר "אכלה ואכלה" (מהדורת ד' פרנסדורף, הנובר תרכ"ד) שהוא אוסף עתיק ומדוייק מאוד של רשימות מסורה, מובאת בסומן 253 רשימה של ע"ד זוגות תיבות, שכל אחת מהן פותחות ב"ו החיבור, ובכללם "ולהרג ולאבד" של פסוק "אשר נתן המלך".

וכך הוא ג"כ לגבי תיבת "לפניהם" שהרב "מנחת ש"י" חורץ דין תיבה זו להיותה בלמ"ד, וזה לשונו: ואיש לא עמד לפניהם - בכמה ספרי הדפוס ובקצת ספרים כ"י כתיב "בפניהם", וכן מתורגם "באפיהון". אכן, בהרבה מקראות כ"י וגם בדפוסים קדמונים כתוב "לפניהם" בלמ"ד. ובספר אחד כ"י ישן כתוב שכן נתקן בהללי, וכתב החכם לונזאנו שכן עיקר. עוד מצאתי במקרא של חכם הנזכר שעל פסוק "ולא עמד איש בפניהם" (יהושע כא, מב) נמסר ב: ונקטו, ודין. ע"כ. ופירוש "ונקטו", רוצה לומר, פסוק האמור ב"חזקאל (ו, ט): "ונקטו בפניהם". [גם אנכי וזה [=וולף היינדהיים] מצאתי לשון המסרה הזאת במקרא כ"י של שנת נ"ד. הרו"ה ב"מאירת עינים". וכ"ד גינצבורג, המסורה ע"פ כתי" עתיקים, לונדון תר"מ, אות פ, 175. הב"ד ברויאר במאמרו דלקמן הערה 8]. ומהכא שמענין דין דאסתר כתיב "לפניהם" בלמ"ד, וכן מצאתי במחזור קדמון. עכ"ל. וכן כתב המהרי"ץ ב"חלק הדקדוק" בזה הלשון: לא עמד לפניהם — כן הוא בכל הספרים שבדקתי תיבת "לפניהם" בלמ"ד לא בכי"ת, וכן הוא בירושלמיים]. עכ"ל. וכ"כ הגר"י רצאבי שילט"א בספרו "בינה במקרא", וסיכס: ואין צריך לכפול הפסוק, כנ"ל ב"ולהרוג". עכ"ל.

וכן המדקדק האשכנזי רבי וולף היינדהיים בספרו "מאירת עינים", תחילה הביא מ"ש יח"ב" הנקדן ב"עין הקורא": כן "בפניהם", ספרים אחרים "לפניהם" ולא כן. והעיר עליו: או"ה [=אמר וולף היינדהיים] בתיבה זו נחלקו הסופרים והספרים משנים קדמוניות, והנה בכתב-יד ישן אשר לי כתב "לפניהם" ומסר בגליונו: "עמד לפניהם", לית דסמיך. גם בכ"י של שנת נ"ד כתיב "לפניהם" בלמ"ד ובלי שום מסרה. גם בדפוס סונצינו של שנת רמ"ח "לפניהם". וכן במ"ג [=במקראות גדולות] וויניציא של שנת רע"ח כתוב "לפניהם", ובגליונו כתב: ספרים אחרים "בפניהם". והחכם היש"ן [=הרב ידידיה שלמה נורצ'י] בעל מנחת שי כתב ... ואחרי ששני מיני מסרות הנ"ל מסכימות עם אותן הספרים הכותבים "לפניהם" בלמ"ד, לכן מחוייבין אנו לשמוע להם. ויש לחשוב על מחבר דילן יח"ב"י שהוא לא ראה אותם, להיותן בלתי נמצאות כי אם במקצת כ"י, שאילו ראה אותן היה לו להזכירן ולהכחישן כמו שעשה במסרה ד"את כל היהודים" שהזכיר לעיל ח, ה. עכ"ל הרו"ה.

וכבר עמד בזה החוקר רבי מרדכי ברויאר בקובץ "מגדים" (י, שבט תש"ן) בעיקר בעמ' 97-106. ונדפס שוב בנפרד בשם "מקראות שיש להם הכרע" (תש"ן, עמ' ט-לב), ואת מסקנתו כבר כתב במבוא לספרו "כתר ארם צובה" (עמודים 23-24) בהעירו על

הגר"ש גנצפריד בספרו "קסת סופר" שהעדיף את גירסת מקראות גדולות דפוס וויניציאה רפ"ד רפ"ה "לְהַרְגוּ" ו"בפניהם" [על אף שידע שעל פי המסורה אינו כן, בטענה של "קשה לשנות המנהג"], כאשר בכ"י לנינגרד [והוא כת"י העתיק ביותר שיש בידנו מכל המקרא כולו], ובכ"י ששון 1053, ובכ"י הנביאים מקהיר, ובכ"י 1753 cambridge add הנוסחא היא "לְהַרְגוּ" בוי"ו החיבור ו"לפניהם" בלמ"ד. ולגבי "ולהרג", השוה מסורה קטנה כ"י לנינגרד (שם), מסורה סופית בדפוס וויניציאה הנ"ל ו-31, ל-11 [כבר הקדימוהו בזה הרו"ה וה"אור החיים" והמהרי"ץ הנ"ל], ולגבי "לפניהם", השוה מסורה קטנה כתר ארם צובה וכ"י לנינגרד (יהושע כא, מב), ומסורה קטנה כ"י לנינגרד (יחזקאל ו, ט). ובהמשך דבריו הוסיף שנוסחאות אלו הן מוטעות בלא צל של ספק, ואין לה מקור אלא במהדורות המשובשת של יעקב בן חיים בלבד. ובסיום דבריו: עדיפות המסורת שבידי שאר העדות ניכרת גם בפרשה זאת [בענין קריאת תיבה זו פעמים], כל המנהג הזה איננו ידוע לא בעדה הספרדית ולא בעדה התימנית, אלא הסופר כותב את הנוסח המתאים למסורה "לְהַרְגוּ" "לפניהם", ואין לו לקורא אלא הנוסח הזה בלבד. עכ"ל. ועיין עוד בקובץ הנ"ל (יא, תש"ן, עמודים 115-113; כ, תשנ"ג, עמודים 97-98), ובקובץ "עיוני מקרא ופרשנות" (כרך ד, רמת-גן תשנ"ז, עמודים 126-122), הב"ד בקובץ "טללי אורות" (ט, תש"ס, עמוד 97 ואילך) אשר בסיום כתיבת המאמר מצאתי, ומ"מ את החידושים המדעיים שמצאתי שם העתקתי לכאן.

אף שדברי הר"מ ברויאר נכונים, ולא צריכים חיזוק, מכל מקום מה שהעיר "שנוסחאות אלו הן מוטעות בלא צל של ספק, ואין לה מקור אלא במהדורות המשובשת של יעקב בן חיים בלבד" — לא זכיתי להבין, שהרי נוסחאות אלו מובאות אף בכת"י עתיקים יותר, ומסתמא שהעתיק מהם ולא הוא "מקור". ובאמת שבאמרו הארוך (עמ' לא) תיקן לשונו וכתב (בהערה 7): "מובן מאליו, שיעקב בן חיים לא בדה את הנוסח הזה מלבד, אלא מצא אותו בכתב-יד היד האשכנזים המשובשים, שהעתיק מהם את נוסח המקרא. מכל מקום הוא הצינור, שדרכו הגיע הנוסח הזה לידי האשכנזים". מיהו, גם בזה יש להעיר מה שכבר העיר ד"ר יצחק פנקובר, חוקר מסורה מובהק, בקובץ "עיוני מקרא ופרשנות" (כרך ד, רמת-גן תשנ"ז, עמודים 126-122): "אין זו מסקנה הכרחית במקרים הנדונים, אם כי אפשרית. ראשית, דרכו של יעקב בן חיים במקראות בגדולות, וויניציאה רפ"ה, הייתה לסמוך דוקא על כתב-יד ספרדיים; ראה י"ש פנקובר "יעקב בן חיים וצמיחת מהדורת המקראות גדולות" (דיסרטאציה, ירושלים תשמ"ב) במיוחד הפרק הרביעי. שנית, ביחס לשני המקרים הנדונים, כבר מהאפראט של גינצבורג עולה, שנוסף לחמשה כתב-יד אשכנזיים שציין, ישנם גם ארבעה כתב-יד ספרדיים שציין הגורסים "בפניהם". אם כן, אין זה הכרחי שבמקרים האלה הושפע יעקב בן חיים דווקא מן המקורות האשכנזיים. נוסף, שמהאפראט של גינצבורג אפשר לראות שישנם כתב-יד המתפלגים בענין שני הנוסחים שלעיל". עכ"ל. מ"מ יש לדחות גרסת יעקב בן חיים מפני שהוא נגד המסורה שהיתה נר לרגליו. [ובענין שיבושיו הרבים של יעקב בן חיים

— אשר נודע כי יצא בסוף ימיו מכלל ישראל רח"ל, וכמ"ש רבי אליהו בחור בספר "מסורת המסורה" שלו — עיין שם במאמרו של פנקובר הנ"ל באורך.]

ובענין הנוסח שב"כתר ארם צובה" — כבר דן בזה הרב ברויאר במאמרו, ובקובץ "טללי אורות" (שם) סיכום: ב"כתר", הידוע מכל כתביהיד בדיוקו ובהתאמה שבין הנוסח שלו ובין המסורה, יש לכאורה קושי לבדוק את גרסתו בשני המקומות הנידונים, שכן לצערנו הרב כתביהיד ניוזק קשה בפרעות שפרצו ביהודי ארם צובה בשנת תש"ח. ובמהלכן נשרף בית הכנסת שבו נשמר ה"כתר", וכ-170 דפים מתוך קרוב ל-490 דפיו חסרים, ובהם גם מגילת אסתר. עם זאת יש בידינו היום עדויות עקיפות, המוכיחות בעליל, שאכן גרסתיו של ה"כתר", בשני המקרים הנוגעים לעניינו, תאמו למסורה. בשל יוקרתו של ה"כתר" ידוע לנו כי אנשים שונים פנו לחכמים בארם צובה כדי לקבל תשובות לשאלות אשר העסיקו אותם בתחום נוסח המקרא, ואשר עלו בעקבות חיבוריהם של היינדהיים ושל בעל "מנחת שי". אחד מהם היה רבי יעקב ספיר, אשר הכין כ-550 שאלות ושלחן לארם צובה באמצעות שליח בשנת 1857. למרבה המזל, בין מאות השאלות היום גם שתי שאלות הקשורות לגרסת שתי התיבות העומדות במרכז דיונונו. והרי נוסח השאלות והתשובות: (א) השאלה: ת, יא להשמיד ולהרג ולאבד. התשובה: כן, בוא"ו. (ב) השאלה: ט, ב ואיש לא עמד לפניהם בלמ"ד. התשובה: כן. (עיין מאורות נתן לר' יעקב ספיר, לשוננו נ, תשמ"ו, עמ' 213-151).

עדות זו מקבלת חיזוק מאדם נוסף, רבי יהושע קמחי, אשר נשלח לארם צובה ע"י חותנו רבי שלום שכנא ילין, כדי לברר את גרסתן של מלים מסוימות מ"כתר", ובתוכן גם את שתי התיבות הנוגעות לעניינו האחרון רשם הערות וספיקות בשולי הגליון של תנ"ך מודפס שהיה בידו, וביקש לנסוע בעצמו לארם צובה כדי להתיר את הספקות. אך מאחר שהדבר לא נסתייע בידו, הוא שלח למשימה זו את חתנו, רבי יהושע קמחי. להלן השאלות של רבי שכנא ילין והתשובות אשר רשם רבי יהושע קמחי: (א) המלה המודפסת: להרג. הערות רבי שלום שכנא: לפי המ"ש [=המנחת שי] צ"ל ולהרג בוא"ו. הערת רבי יהושע קמחי: כן. (ב) המלה המודפסת: בפניהם. הערות רבי שלום שכנא: לפי המ"ש [=המנחת שי] צ"ל לפניהם בלמ"ד. הערת רבי יהושע קמחי: כן. (עיין ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, הוצאת אקדמון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 353-295).

ובהקשר לכתביידי קדמונים, [לבד מכתביהיד העתיקים שהזכיר הרב ברויאר] ד"ר יצחק פנקובר (ב"עיוני מקרא ופרשנות", כרך ד, רמת-גן תשנ"ז) בדק בעשרות כתביידי מימי הביניים מאזורי מסירה שונים, ומצא כי הרכב הגרסאות: "להרג" ו"בפניהם" נפוץ בעיקר בכתביהיד האשכנזיים והאיטלקיים, ואילו בכתביהיד הספרדיים הגרסאות הדומיננטיות הן: "ולהרג" "לפניהם". (ועיין עוד שם במאמרו הערה 9). ע"כ.

ובספר "סנסן ליאיר" (דף צ) לאחר שהביא דברי הרב מרדכי ברויאר בספרו "כתר ארם

צובה" הנ"ל, נסחף ללשונו הפשוטה של הרב ברויאר שיעקב בן חיים הוא ה"מקור" לנוסח זה, וכתב: ואם כנים הדברים, יש לשרש טעות זו לגמרי ... ויש לתקן כל המגילות בעוד מועד לפי הנוסח הנכון "ולהרג" בוי"ו, "לפניהם" בלמ"ד. וכן הראוני שני אברכים ביום כ' טבת התשמ"ח מגילה מכ"י הרה"ג רבי יהודה פתייא זצ"ל, ושם כתוב: "וְלַהֲרֹג" בוי"ו, "לפניהם" בלמ"ד. וכן מנהג פשוט אצל אחינו התימנים. וכן ראיתי מגילה מכ"י בוכארי משנת תרס"ו, ושם כתוב "ולהרג" "לפניהם". ותו לא מיד. שוב הודיעני הרה"ג אליעזר נידאם שליט"א מח"ס "תורת סופר" (במכתב מיום ד' אייר התשנ"ז) שבכ"י מהר"ם זבארו הגירסא "ולהרג" בוי"ו, "בפניהם" בכי"ת, ושכ"ה במגילת אסתר כ"י מהר"ח אבולעפיא זצ"ל. ובמכתב שני (מיום כ"ט אב התשנ"ז) הודיעני שכ"י מהר"ם זבארו הנ"ל נכתב בשנת ה' רל"ו, אך נמצא עוד תנ"ך בחתימתו שנכתב בשנת ה' רל"ז, ושם כתוב "ולהרג" "לפניהם", ומשנה אחרונה עיקר. עכת"ד. ועיין עוד לקמן בחלק השו"ת (סוף סימן י"ד) מה שכתבתי בזה. עכ"ל.

לסיכום: כיון שעל-פי כל המסורות צריך לכתוב במגילה "ולהרג" עם וי"ו בתחילתה, ולפניהם" בלמ"ד, וכן הוא בכתביהיד והדפוסים העתיקים, וכמו שכתב ה"מנחת שי", וכן כתב הגר"ח אבולעפיא זצ"ל, והר"ם זבארו זצ"ל ממגורשי ספרד, והמקובל האלהי הגר"י פתייא זצ"ל, אין לנו אלא לכתוב כן במגילה, וגם כן לקרות כן "ולהרג" עם וי"ו בראשה, ו"לפניהם" בלמ"ד, ואין צריך לחזור הקריאה פעמים. וכן אמר לי ידי"ו נז"י הרה"ג יהודה עובדיה-פתייא יצ"ו שכן נוהגים עד היום בבית הכנסת "מנחת יהודה" בירושלים. וכן ראוי לנהוג בכל מקום. [נעצה טוב אומר, כי החזן קודם שיכרך ברכות המגילה, יודיע בקהל עם ועדה את סיכום הדברים דלעיל, ושלכן אינו חוזר על הקריאות הנ"ל פעמים, ולכן אין לשום אדם להעיר לו על זה, כי עי"ז יוכל להגרם שאיזה אדם לא ישמע כמה תיבות מהמגילה מרוב הבלבול. ומי שרוצה לדעת את האמת שיבוא אחרי התפילה ויראה לו את כל הכתוב לחיים בס"ד].

ביאור הדין שאין מדקדקין בטעויות מגילת אסתר

כבר נשאו ונתנו בזה הפוסקים ובעלי התשובות, ראשונים ואחרונים, ואני אתנהלה לאיטי לרגל המלאכה לקבצם ולחבר האוהל להיות אחד.

גריסנין בירושלמי (פ"ב ה"ב): קראה סירוגין נתנמנם יצא. היה כותבה דורשה ומגיהה, אם כיון לבו יצא, ואם לאו לא יצא. ובסוף ההלכה: ומגיהה. תני אין מדקדקין בטעויותיה. רבי יהודה בר אבא בר מחסיה ורב חננאל הוון יתיבין קומי רב, חד אמר יהודים וחד אמר יהודיים, ולא חזר חד מנהון. רבי יוחנן הוה קרי כולה יהודים. ע"כ.

טרם נציין לדברי הפוסקים, אמרתי להציע פירוש פשטי בדברי הירושלמי, דנראה להכל קאי על מאי דאמרינן "ומגיהה", שאם כיוון לבו יצא ואם לאו לא יצא. ויובן כי המעשה שהיה הוא שהם היו מגיהים המגילה לפני רב, וכיוונו לצאת ידי חובת קריאה, ובששה מקומות שיש בהם קרי וכתב של "יהודיים" ו"יהודים", אחד מהם קרא

"יהודים" קרי, ואחד קרא "יהודיים" ככתיב, כדרך המגיהים (וכעין מה שכתבו התוספות בברכות יג. ד"ה בקורא להגיה), ולא שהיו קוראים המגילה בצבור או להתלמד. ולפ"ז יובן הדקדוק שבתחילה איתא "חד אמר יהודים וחד אמר יהודיים", וברבי יוחנן איתא "הוה קרי". ורב בודאי שלא צריך להחזירם, כי הם קוראים להגיה ולא לצאת ידי חובה ולא להתלמד, ולכן מדקדק לשון הירושלמי "ולא חזר חד מנהון" (או כגירסת הטור "הדר"), אבל בודאי דלא גרסינן "החזיר" או "אהדר" וקאי על רב (עיין בלשון הב"י). כי הכל קאי על התלמידים שהגיהו, ובעצם כיוונו ליבם לצאת ידי חובת קריאת המגילה, ולא חזרו לקרותה כהלכה. ומזה מוכיח הירושלמי כי אין מדקדקין בטעויותיה של המגילה כגון בקרי וכתוב, דאפילו אם יקרא הכתיב (לצורך ההגהה). כיון שאין בהם שום הבדל משמעותי, יוצאים ידי חובת קריאת המגילה. ובזה יובן ג"כ לשון "אין מדקדקין בטעויותיה", כמו "אין מדקדקין בטעויותיה" (ברכות מז:), "אין מדקדקין במעות פורים" (ירושלמי ריש מגילה), ולהדיא אמרה הגמרא (ברכות נ:). בין שאמר "ברכו" בין שאמר "ברך" אין תופסין אותו על כך, והנקדנין תופסין אותו על כך. ופירש המאירי (שם): והוא שאמרו הנקדנין ר"ל מדקדקין ביותר, תופשין אותו בכך, ומ"מ אין מחזירין אותו. עכ"ל. זאת אומרת, דלעולם אם שינה את תיבה מענינה ומשמעותה בבירור, בודאי שלא יצא, אבל אם השינוי הוא בדברים "דקים" שאינם משנים הענין והמשמעות — כמו "יהודים" "יהודיים" — הרי זה כבחנינת "דקדוקי עניות" ואין מחזירין אותו.

ולפי זה יש ליישב קושיית הב"י (סימן תרצ) על מאי דקאמר הירושלמי "ולא הדר חד מנהון", והרי אחד מהם לא טעה. עיין בשיירי הקרבן על הירושלמי מה שיישב בזה. מיהו, לדרכנו יובן לשון "ולא חזר חד מנהון", שאין הכוונה ששניהם היו צריכים לחזור, אלא שאותו מספר המעשה כנראה לא היה ברור לו מי אמר הקרי ומי הכתיב, לכן נקט בלשון כללית שאחד מהם היה צריך לחזור.

ולולי דמסתפינא אמינא שהוא פשט אמיתי, אלא שלא מצאתי לי חבר כפירוש זה, וכל מפרשי הש"ס והפוסקים הראשונים, לא פירשו הכי. [אם כי המאירי נראה שגם הוא הבין שדברי הירושלמי נסובין על "המגיהה", מ"מ פירש בענין אחר בכלל, ע"ש]. וז"ל הטור (או"ח סימן תרצ): ירושלמי. אין מדקדקין בטעויותיה. רב יצחק בר אבא ורב חננאל הוו יתבי קמיה דרב, חד קרי יהודים וחד קרי יהודיים, ולא הדר חד מנהון. ויש מפרשים דוקא בטעות כי האי שהלשון והענין אחד, אבל טעות אחר לא, שאם כן לא קראה כולה. עכ"ל. והעתיק לשונו מרן בשו"ע (שם סעיף יד). ובכ"ז כתב לגבי הי"ש מפרשים: כן כתב הר"ן (מגילה ה. ד"ה וגרסי). ואע"פ שיש לדחות, דכל שקרא התיבה אע"פ שלא קראה כתיקונה, קראה כולה מיקרי. וכתב בארחות חיים: יש אומרים דוקא יהודים יהודיים, אבל אם אומר מ"ישוב" (אסתר ב, כא) "ישב", מ"נופל" (שם ז, ח) "נפל" וכדומה, ודאי חוזר, וכן נראה. עכ"ל. [מה שהביא דוגמאות אלו של "נפל" במקום "נופל" ו"ישב" במקום "ישוב", ולא "באה" ו"שבה" שקריאתן מלרע לשון עתיד ולא מלעיל לשון עבר. נראה לי דאחי"נ, אלא מפני שבמגילה הן כתובות חסר ואי"ו (כמ"ש

במסרה), ומי שלא בקי בקריאה בקלות יכול לטעות ולקרוא "נפל" במקום "נפל" ו"ישב" במקום "ישב", כי יתכן בהם שני המובנים של עבר ועתיד, משא"כ בשאר לפי הנושא לא יתכן בהם לשון עבר].

והאמת, כי לא מצאנו למי מהראשונים דסבר לפרש דברי הירושלמי בסתם, שאפילו בטעות המשנה את הענין, כגון מ"ישוב" "ישב" ומ"נופל" "נפל", אין צריך להחזירו אלא כולהו סבירא להו כ"יש מפרשים" שהביא הטור. וכן פירשו (במגילה שם) הר"ן, נ"ימוקי יוסף, הרשב"א, הרמב"ן, הרשב"א בשם רבותיו, והארחות חיים שהביא הב"י. ואף הרמב"ם שכתב (פ"ב דמגילה הלכה ז) הקורא את המגילה וטעה בקריאתה וקרא קריאה משובשת, יצא, לפי שאין מדקדקין בקריאתה. ע"כ. וכ"כ הסמ"ג (עשין ד, מצוות מדרבנן): בירושלמי אמר דמגילה אין מדקדקין בטעויותיה, משמע שאם קרא אותה קריאה משובשת יצא. עכ"ל. כבר ביאר הרב "מעשה רוקח" (על הרמב"ם) מדכתב הרמב"ם "קריאה" משובשת, שהקריאה לחוד היא משובשת ולא ההבנה, דדוקא ב"יהודיים" במקום "יהודים" וכו', ע"ש. הביא דבריו בשו"ת "עולת יצחק" (ח"ב חאו"ח סימן לה), עיין שם באורך. [ובדעת הרי"א ז"ל המובא בשלטי הגבורים (מגילה יח:), עיין ביאור הלכה (בסימן תרצ סעיף יד, ד"ה אין מדקדקין) וב"תורת המועדים"].

ולפי זה נהדרן אנפין לבאר דעת מרן, דלכאורה לפי הכלל המסור בידינו דסתם ויש אומרים הלכה כיש אומרים, הרי שמרן סתם שאין מדקדקין בטעויותיה. אלא שכבר לימדונו רבותינו גאוני ארץ שכלל זה אינו "חלק", ואית ביה כמה תבירי, וכמו שכתב מופת הדור והדרו הגאון רבי עובדיה יוסף שליט"א בספרו "טהרת הבית" (ח"א דף שעח בהערה) הב"ד ב"תורת המועדים" (פורים, סימן ה סעיף כח), והגאון רבי יעקב חיים סופר שליט"א בספרו "ברכת יעקב" (סימן ט אות ד, עמ' 142): א. מה שכתב הרב בית דוד (חלק או"ח סימן טו וסימן תמא) דזהו דוקא כשכתב פסותם בהדיא הדבר שחולקים עליו, אבל אם תפס כדין הש"ס בסתם, ואחר כך ויש אומרים וכו', דעתו לפסוק כהיש אומרים. ע"ש. וסברא זו הובאה בברכי יוסף (סימן תקצ סק"ב) ובשלחן גבוה (סוף סימן תרכט) בשתיקה כהודאה. (מיהו, שאר האחרונים חלקו על כלל זה ודחוהו, עיי"ש ב"טהרת המים"). ב. מה שכתב הרב יד מלאכי (כללי השו"ע אות יז) שאע"פ שבכל מקום שיש בש"ע סתם וי"א הלכה כסתם, מכל מקום כשסברת היש אומרים היא סברת רבים הדין נותן לפסוק כדבריהם, וכמ"ש כן הבית חדש (או"ח סימן רסח), ע"ש. וכ"כ המאמר מרדכי (שם סק"ג), וכן הסכים החקרי לב חאו"ח (סימן נד, דף פח ע"א), וחחו"מ (ח"א סימן כט, ד"ה והנה דף לג), והפתח הדביר (סימן קכח ס"ק כח), ותעלומות לב (ח"ג דף קיא ע"ג), שדי חמד (כללי הפוסקים, סימן יג אות י) משם הגאון נחמד למראה (ח"א דף קפ ע"ב), ושו"ת שערי רחמים (ח"א סימן ה, דף ו ע"ד), ע"ש.

הרי לפי מה שהבאנו כי כל הראשונים פוסקים כה"ש אומרים" שהביא מרן, דדוקא בטעות שהלשון והענין אחד כהוא עובדא דתרי תלמידי דהוו יתבי קמיה דרב חד

קרי יהודים וחד קרי יהודיים ולא אהדר חד מינייהו, אבל טעות אחר לא. הכי נקטינן להלכה, וכמו שפסק הפרי חדש (סימן תרצ) כיש אומרים.

אלא שיש לדון, מהו הגדר של "שינוי לשון וענין", האם זה כולל גם שינויים הבנויים על פי כללי הדקדוק, כגון: א — שינוי של מלעיל ומלרע, הגורם לשינוי מובן — "המלך" מלרע בלמ"ד, והאומר מלעיל במ"ם יש לה משמעות אחרת מלשון (ויקרא כ, ב): "מזורעו לְמִוּלְךָ". ויהשתיה כדת אין אַנְס" היא מלרע כי היא פועל, ואם יקרא מלעיל (אַנְס") יש לה משמעות אחרת של שם-דבר. ב — שינוי של מלעיל ומלרע, הגורם רק לשינוי הזמנים — "בָּאָה" שִׁבְּהָ, שתיהן מלרע מפני שהן לשון עתיד, והאומר "בָּאָה" שִׁבְּהָ במלעיל יש להן משמעות אחרת של לשון עבר. ג — חסרון דגש חזק, הגורם לשינוי מובן — "חמשים אָמָה", המ"ם בדגש חזק, והיא במובן של מידה. והמרפה את המ"ם, יש לה משמעות אחרת במובן של שפחה, כמו (בראשית כא, ט): "גרש הָאָמָה הזאת". ועוד כהנה רבים, כפי שביארנו בגליון המגילה. האם גם בזה נאמר הדין שמחזירין אותו מפני שבעצם הוא שינוי לשון וענין.

ואמינא ולא מסתפינא, כי הדוגמא שהביא מרן הב"י משם הארחת חיים לטעויות שמחזירין עליהן, כגון שאמר במקום "נופל" "נפל", ובמקום "יושב" "ישב" (כדוגמא ב שהבאנו), הן בהרבה פחות חמורות מסוג הטעויות של א ו-ג, כי הרי מצינו שדרך המקרא "כאשר ירצו לדבר על זמן עומד, ידברו בלשון עבר גם בעתיד, כמו: וינעו אמות הסיפים" וכו' (הראב"ע תהלים א, א). "וכן כל לשון הווה שהוא מדבר בלשון עבר, כמו: טרם כליתי. ופעמים שמדבר בלשון עתיד, כמו: כי אמר איוב" (רש"י בראשית כד, מה). "וגם נתתי — כמו: נתתי הכסף השדה. והנה שניהם על לשון עבר במקום עתיד" (הראב"ע בראשית יז, טז). וכן מצינו שכלל נסוג לאחור משנה לפעמים משמעות של עבר ועתיד. ובוזה אולי אפשר להבין מה שפסק ב"ערוך השולחן" (סוף סעיף כ) שבדיעבד אם לא החזירוהו נראה דבכולהו יצא, אפילו ב"יושב" "ישב" ו"נופל" "נפל", כיון שאמר עיקרי התיבות. הב"ד ב"עולת יצחק" (שם), ע"ש מה שכתב עליו. מכל מקום אין ללמוד מזה ח"ו שאין להקפיד על הקריאה הנכונה של מלעיל ומלרע, אלא היכא דאיתמר על-פי המסורה תאמר, והיכא דלא איתמר לא תאמר, אבל א ו-ג הן שינוי משמעותי במובן של התיבות. (ואפילו כשכלל נסוג לאחור חל בהם, בכל זאת נוסף להם עוד טעם כדי שלא ישתנה המשמעות, כמ"ש ה"מנחת שי" בישעיהו סו, ג; ובמדבר יז, כג וש"נ. אף שגם בזה יש יוצאים מהכלל). וא"כ נראה פשוט הדבר שלא יוצאין אפילו בדיעבד ומחזירין עליהן.

ועלה במחשבה לפני, כי יש לדחות ולומר דלעולם אזלינן בתר הבנת הענין בכלל, ובמקום שאין להניח הפירוש המוטעה אף אם אמר התיבה שלא כהוגן לא מחשבים זאת לטעות שמחזירין עליה, ולדוגמא סוג הטעות של א — "המולך" — אף אם יאמר מלעיל, מי יעלה על דעתו כאן פירוש של "מולך", וגם לא נכנס בענין. ואם בסוג הטעות

של ג — הדגש החזק — הרי מצינו שיש תיבות שהן משונות במשמעות וזהות בקריאה. כגון "חִיָּה": "נפש חִיָּה" (בראשית א, כ), "כעת חִיָּה" (בראשית יח, ט) לשון יולדת [ועיין לג"ר חיים מודעי זצ"ל בשו"ת "חיים לעולם" (ח"א סימן ח) ע"ש]. וכן מה שכתוב במגילה "וַיִּשְׁנֶה" (אסתר ב, ט) שפירושה שינה אותה. ובאותו הניקוד אפשר לפרש ג"כ "שָׁנָה אותה". הרי שחייבים ללכת באופן שכזה לפי משמעות הענין.

ועתה השגתי בהשאלה שו"ת "עולת יצחק" חלק א, וראיתי לו שם (חאו"ח סימן כה) שדן בזה באורך ורוחב לגבי קריאת התורה, ושקיל וטרי, והביא דברי ה"אשל אברהם" מבוטשטש (סימן קמב מהדורא בתרא, דף כד כ"ג) והגר"י קנייבסקי זצ"ל ב"קריינא דאיגרא" (סימן קלט) שנסתפקו בזה, ושכבר נחלקו בזה גדולי תימן בשו"ת "רביד הזהב" (דף ע"ז ופ"ו) מהר"י משרקי זצ"ל ושכנגדו מהר"ר אברהם אלשיך זצ"ל. ומכל מקום, אליבא דכו"ע צריכין להחזיר את הקורא מיד שיתקן קריאתו על נכון, וכך סיכם שם: ללמדנו שדין מלעיל ומלרע כשמשנתה המשמעות מעבר להוה ולעתיד ולהיפך, הוא ככל שאר שינוי המשמעות שצריך להחזיר הקורא, עכ"ל. אלא שיש לי להעיר, כי הרבה חכמים מביאים דוגמא של היפוך מעתיד לעבר את הפסוק "ואהבת את ה' אלהיך" בקריאת שמע, שצריך לאומרה מלרע לשון עתיד (ציווי), ושם יאמר אותה מלעיל יהיה לשון עבר. לפענ"ד, אף אם אמר מלעיל — נכון שהוא טועה בקריאה — מ"מ אינה הנפכת ללשון עבר, כי הוי"ו (שנקראת וי"ו ההיפוך, מעתיד לעבר) נשארה במקומה וגורמת שלא יכול להיות לה מובן של עבר, כי לא מצינו "ואהבת" (מלעיל) לשון עבר עם וי"ו. וכן "וזבחת", "והכית", "והשקית", "ויכולת", שבכולן הקריאה הנכונה היא מלרע לשון עתיד (ציווי), מ"מ הקורא מלעיל (בטעות) לא שינה את המובן לעבר.

טרם אכלה לדבר, יש להעיר ג"כ על טעות נפוצה שלא מבטאים את ה"מפיק ה"א" כהלכה [היינו ה"א דגושה בסוף התיבה, כמו "אִינָה" "לָה"]. מעיקרא סברתי כי אין כל כך הכרח להחזיר על זה, כי אע"פ שיש אופנים שהמפיק ה"א משנה את משמעות התיבה, כגון: "אשר תשטה אָשָׁה תחת אִישָׁה" (במדבר ה, כט), הראשון כפשוטו והשני איש שלה, בעלה. מכל מקום, ברוב ככל המקרים אינו משנה המשמעות אלא שהקריאה היא בטעות שלא לפי המסורת. ועתה לאחר שראיתי דברי ה"חיי אדם" (הביא דבריו ב"ביאור הלכה" בסימן תרצ סעיף יד, סוף ד"ה אין מדקדקין) הרי שהדבר מצריך שימת לב מרבית להדיגש את הה"א, דאל"כ צריך לחזור, וזה לשון הרב "חיי אדם" (ח"ב כלל קנ"ה סעיף טז): "ולפי שאין הכל בקיאים בזה מה הוא מפסיד הקריאה, ומכל-שכן שיש אומרים שלעולם חוזר, לכן לעולם אפילו השמיט אות אחת, יחזור ויקרא בלא ברכה. ואם השמיט ויודע שזה מפסיד הקריאה, יחזור ויקרא בברכה. וא"כ קרא ומרדכי יָשָׁב וכו' וכן והמן נָפַל, אפילו כבר סיים כל המגילה, צריך לחזור ולקרואה בלא ברכה. עכ"ל.

ובאמת שכן פסק להדיא ב"שערי תשובה" (סימן תרצ סק"א) שכתב שצריך לחזר אחר מי שידוע לקרוא המלים כמשפט הניקוד, כיון דטעות שהענין משתנה מעכב

הקריאה. ולכן אם אין שם מי שידוע לקרות הניקוד כהלכתו, אין לברך עליו. עכ"ל ע"ש. וכן פסק מופת הדור והדרו בספרו "חזון עובדיה" (פורים, דף עט, סעיף יב): אין מדקדקין בטעויות מקרא מגילה, שאם קרא "יהודיים" במקום "יהודים" או להיפך, יצא, שהכל ענין אחד. אבל בטעות אחר, כגון שאמר "ומרדכי ישב" במקום "יושב", "והמן נפל" במקום "נופל" וכדומה, לא יצא. וכן יש לדייק בתיבות "בערב היא באה" מלרע, שלא ישנה מהוה [עתיד] לעבר. וצריך לחזור למקום הטעות ולקרוא כראוי משם ולהלן, שחשוב כאילו דילג אותה תיבה שטעה בה. וכן פסק בשו"ת "עולת יצחק" (ח"ב חאו"ח סימן לה) ובספרו "בינה במקרא" אשר בספר "אורה ושמחה" בהקדמתו לשם, ע"ש.

ועל כן עצתי יעוצה לכל חזן ירא שמים, שיקח את ספרי זה ויעבור על כל ההערות בשוליים (עדיף ע"י אדם אחר), ויבחן את עצמו אם הוא טועה או לא. ויזהר לבטאת את כל האותיות והנקודות כהלכה, ובפרט ישים לב לדגש החזק (המסומן אצלנו בדגש מרובע) ומפיק ה"א, ובזה ינצל ממקרא שכתוב (ירמיה מח, י): "ארור עושה מלאכת ה' רמיה" (עיין ב"ב כא ע"א וע"ב). ויזכה לרב טוב, ועליו תבוא ברכת טוב, ויוסיפו לו שנות חיים.